Երախտագիտական սրտիւ զխորին գոհութիւնս մեր յայտնեմք Վեհափառ ողորմած Տեառնդ ընդ մասնաւոր գութ Ձեր և շնորհ առ Խնամկնեան ուխտս սրբոյ Կարապետի և առ Գերապատիւ Վանահայր մեր, ընդ որ ձեռն ընկալաք զնուիրեալն ի Վեհափառութենէ Ձերմէ զապագրական ընտիր տառս ի չափ տասն և հինգ լտեր, որով ես առաւել շնորհապարտ կացուցէք ըզմեզ առ Մայր Աթոռն. գոհ եմք և ըզմերմէ Գերապատիւ Վանահօրէ, որ ընդ մեւ գործելն ի վանս, ջերմագին և ընդարոյս եռանդեամբն իւրով աջակից ունելով զմիաբանութիւնս բուռն եհար զբարեկարգութենէ և զշինութենէ վանուցըս. և քանզի չունիմք ի վանս ոչ զյարմարաւոր ընդարձակ ուսումնարան, ոչ զընծայարան ժառանգաւորաց Եկեղեցւոյ, ոչ զտպագրատուն, ոչ զթանգարան, և ոչ զհասարակաց սեղանատուն, ուստի վասն այսց ամենակարևոր շինութեանց խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ որոշեալ եմք յառաջիկայ գարնանս հիմն արկանել շինութեանցս այսոցիկ՝ վստահացեալ յօրհնութիւն և ի քաջալերութիւն Վեհափառ Սրբազնութեան Ձերում և յառատասիրտ ձեռնտուութիւն սիրելի Ազգայնոց մերոց:

Գիտէ Վեհափառ Տէրութիւնն ձեր, զի սրբոյ Կարապետի ուխտս դուստր է Կաթուղիկէ Մայր Եկեղեցւոյ ի մէջ Հայաստանի, ուստի խնդրեմք ի Ձէնջ Տէր Վեհափառ, զի ընդ յուսոյն մերոյ զբարձրացեալ Աջ Ձեր Հայրապետական յամենայն ժամ հովանի կալջիք ի վերայ վանուցս, ի վերայ Գերապատիւ Վանահօր մերոյ Տեառն Մամբրէի Եպիսկոպոսի Մամիկոնեանց՝ սիրելի որդւոյ ձերոյ և ի վերայ համօրէն ուխտիս՝ որ ընդ նմա միաբան՝ որդի խոնարհ եմք Վեհագունի սրբոյ Հօրդ, պահելով զմեզ ընդ ամրափակ թևօք Հովուապետութեան ձերում. զի և մեք աղօթիւք և օրհնութեամբ Ձերով խրախուսեալ և զօրացեալ յառաջ ընթասցուք ի շինութիւն սրբոյ Եկեղեցւոյ և Հայրենեաց, շինելով և բարեկարգելով զդպրոցս, ի գործ դնելով զՏպարանս, և ընդարձակելով զժառանգաւորաց Վարժարանս, և պատրաստելով ի նմա զԵկեղեցական պաշտօնեայս և ուսուցիչս ըստ բաղձանաց Աստուածարեալ Վեհափառութեան Ձերում:

Որում մնամք մշտնջենաւոր որդի և հաւատարիմ ծառայ Ուխտ միաբանութեան սրբոյ Կարապետի վանուց Տարօնոյ:

(Ստորագրութիւն Միաբանից):

Յամի Տեառն 1874 է Հոկտեմբերի 5

ի վանս Սրբոյ Կարապետի Տարօնոյ.

ԳԻՒՄՐԵՑԻՈՅ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԽՕՍՔԸ ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ԴՊՐՈՑԻ ՄԱՍԻՆ:

Ինչպէս Ամսագրոյս անցեալ Ը-րդ թուոյ մէջ հաղորդած էինք միանգամայն խոստացած՝ այսպիսի վերնագրով՝ այսինքն՝ Գիւմրեցւոյ վերջնական խօսքը Ներս. Դպրոցի մասին՝ ստացեալ ըստ բաւականին մեծագիր—ընդարձակ ձեռագիր մի տետրակին վերայ մի քանի կարևոր տեղեկութիւնք տալ հանդերձ գլխաւորու-

թեամբք ինչ, ահաւասիկ կկատարեմք նոյնը *)։

Թէպէտ Մայր Աթոռոյս տպարանի ծանր և խառնեալ զբաղմունքներ չներեցին ամբողջ տետրակը առանձին հրատարակելոյ, իսկ ամենագրոյս մի քանի թերթից մէջ ևս առանց երկար շաբաթներ թողլոյ պարունակել դժուարին լինելով. և միւս կողմանէ ևս ոմանց թախանձագին խնդրանաց յաճախելէն ստիպեալ՝ Աբրահամայ Խմբագրութիւնս արժան համարեցաւ իբրև ծաղկաքաղ ինչ ինչ պարբերութիւնքը որոշել և ընդ բովանդակութեանն հաղորդել ընթերցողաց։

Յիշեալ տետրն հետևեալ բացատրութեամբ կսկսանի։

«Իմ երրորդ տետրակը «վերջնական խօսք» անուանեցի. որովհետև դժուար թէ այսուհետև միջոց և ժամանակ ունենամ Ներսիսեան Դպրոցի մասին գրելու, և իմ գրուածոց մասին եղած քննադատութեանց պատասխանելու»։

«Իմ երկրորդ տետրակի հետ տպած Որնակեցի բարեկամիս ինձ ուղղած նամակը ես ընդունեցի իբրև մի առանձին բանաքննութիւն (ընցեղիա) իմ Ա. Տետրակիս վերայ. որովհետև նորա մտքերը չեն համապատասխանում երկու տետրակաց բուն գաղափարին և առարկութեանը։ Այդ պարզ կարող էր տեսնել ամեն ուշիմ և խոհական ընթերցողը նոյն իսկ մեր 2 րդ տետրակից։ Սորա մէջ ես ասել եմ (երես 7)»։

«Այս առթիւ. . . . Ներսիսեան Դպրոցի Յոբելեանի օրուան համար մի յանձնաժողով պէտք էր կազմուի . . . . մեր ուսումնարանաց բարեկամ յայտնի անձինքներից . . . . թող այդ յանձնաժողովը յանձն առնի մի և նոյն ժամանակ զանազան կարևոր պատրաստութիւն տեսնել, ծրագիր հաստատել՝ Ներսիսեան Դպրոցը վերածելով հոգեւորական հանրանիստ պատրաստող Սեմինարի *) աստիճան բարձրացնելու»։

«Բայց Որնակեցի բարեկամս իւր նամակով առաջարկումէ այդ մտքերին բոլորովին հակառակ բան — յետոյ վերցնել Ներսիսեան Դպրոցից և կազմել առանձին վերածեալ հրատարակել՝ իմ Ա. տետրակիս Յառաջաբանի մտքից՝ թէ պէտք է և կարելի՞ է Դպրոցի այժմեան հոգաբարձութեան յառաջադիմական ձգտումներին հանդուրժել և Դպրոցի զոյութեան բուն նպատակին յարմար ուղղութիւն տալ»։

«Ես խնդրել էի Պ. Որնակեցուն իմ վերը բերած առաջարկութեանս համաձայն մի մանրամասն ծրագիր պատրաստել Ներսիսեան Դպրոցի Յոբելեանը տօնելու համար և նամակի ձևով տպել իմ 2 րդ տետրակիս հետ։ Սակայն իմ բացակայութեանս (Թիֆլիզից), ժամանակի սղութեան և այլ մասնաւոր հանգամանաց արգելքներով՝ բարեկամս չէր յաջողել՝ իւր նոր պատրաստած նամակը հասցնել ինձ և իմ կարծիքը իմանալ՝ տետրակիս հետ տպելու։ Նա ուղղակի տպել է իւր մտքերը միմիայն իւր պատասխանատուութեան ներքոյ։ Ուստի ես բոլորովին մասնակցութիւն չունենալով այդ նամակի բովանդակութեանը՝ իրաւունք ունիմ նայելու դրա վերայ իբրև մի երրորդ (բացի Դպրոց ամենայրինը և Մեղուինը) քննադատութեան վերայ իմ Ա. տետրակիս դէմ։

«Դեռ անցեալ տարուանից ես մի որոշեալ դրամագլուխ եմ յետ ձգել — առանց որ և իցէ կանոնաւոր պարբերական հրատարակութեան համար — Որնակեցի բարեկամիս օգնութեամբ և հրատարակութեամբ՝ մեր ժամանակը և հանգամանքը ներածի չափ տպելու օրինաւոր կարգաւ առաջնորդուելով վերաբերեալ փոքրիկ տետրակներ Հայոց և երբեմն Վրաց լեզուաւ, որոնց նպատակը պէտք է լինի առողջա-

(*) Մի քանի ամիս ակամայ յետացնելոյս համար կյուսամք ներողամտութեան հանդիպել։

Գրա. Խ։

(*) Այդ առաջարկը (հոգեւոր դպրոցի բարձրանալու) ես մանրամասն բացատրած եմ Ա. տետրակիս մէջ, որը այժմ առաւել բացորոշ մեկնաբանումեմ այս Գ. տետրակիս մէջ։

Գրա. հեղ.

պահութեան գործնական և օգտաւէտ տեղեկութիւնները մեր երկու անոտիապաշտ ժողովրդոց մէջ ազատ գնով տարածելը։ Քանի՞ որ առողջապահութեան գրուածներ յիշեալ լեզուներով դեռ լիովին պատրաստ չունէինք, ես աւելորդ չը համարեցի առ այժմ արդէն պատրաստ այնպիսի տետրակներ հրատարակելու՝ որոնք ծառայէին մեր Հայ հասարակութեան այս բոպէի կենաւոր խնդիրները ըստ մեր կարեաց պարզաբանելու։ Այս մտքով թէ իմ, թէ Որնակեցու և թէ մեր այլ բարեկամաց գրուածները, մեր դրամագլխով տպագրելիք, իրարուց բոլորովին անկախ են և ազատ։ Որովհետև Որնակեցին ինձ հետ խմբագրութիւն չէ կազմում, այլ տպագրող է, հրատարակիչ։ Ես իմ կողմանէ իմ երկու գրուածով կամեցայ եմ կրկին զարթեցնել մեր մէջ մի երկու քնած և սակաւ մշակուած հարցեր։ — կանոնաւորապէս ԷՐ ԸՆԵԼ ԽՈՀԱՆՆԵՐ Ե ՓՈՔՐ Է ՇՈՒՔ ՕՐԻՆԱՒՈՐ ՎԵՐՔԱՊԷՆՆԵՐ (մեր Հոգեւոր Դպրոցաց համար) պարբերաբար ԽՆԴԻՐԸ Ե ՆԵՐՔԻՆԱՆ Դպրոցը Է՝ այդ բոլոր նպատակին և ոչ ընդ համեմատ բարեկարգելու և բարյացնելու ԽՆԴԻՐԸ։ Որնակեցին զոցա առանձին սեփական կարծիքն է յայտնել, ինչպէս միւսները, հիմայ ես այս գրուածով դարձեալ նորա և իմ միւս քննագատից դէմ իմ կարծիքներն եմ պաշտպանում. . . . ։ Ահա այսպէս է մեր հրատարակութեանց բնաւորութիւնը և նշանակութիւնը. . . . ։ Իսկ որ ինչ կվերաբերի իմ մի երկու բարեկամաց ափսոսալուն թէ՝ Թիֆլիզու կրթեալ Հայ հասարակութիւնը «ոչ ոչ ԿԱՐՈՂ ԷԼԻ ԿԱՐԾԻՆԵՐ Է ԿԱՐԴԼ», իմ երկու տետրակաց և նոր բարեկամութեան վերայ . . . ,,

«Կարատասխանեմ.

«Ես պատրաստ եմ եղել միշտ բարեկամանալու և գործելու ամեն խելացի, աշխատասէր, մեր ժողովրդի դրութիւնը ճանաչող և մտածող հայի հետ, ամենևին միտք չդարձնելով թէ նա իւր անձնական հանգամանքներով ինչ շրջանի մէջ է, գերմանական կամ ռուսական համալսարանում է աւարտել իւր կուրսը, թէ մի յետին գաւառական դպրոցում կամ գիմնազիայի այս կամ այն դասատանը և թէ մի Ներսիսեան Դպրոցում։ Ես գործող անձանց չափում եմ նոցա հասարակական գործով և արդիւնքով՝ և ոչ զանազան առոգնին արտանաւորութիւններով և պատիւներով, ոչ նոցա խորատուզ գիտնականութիւնով այս և այն երևելի Պրոֆեսորի աշակերտ լինելովը, — այլ՝ ուրքան գիտութեանց և պատմութեան կարևոր և մի խորդացած հասարակութեան անծանօթ տեղեկութիւնքը՝ գրաւիչ, յարմար և հասկանալի կերպով՝ ժողովրդականացնելովը։ Մեր այժմեան գրութեան մէջ՝ նոյնպէս մենք ամենքս զգոյշ պէտք է լինինք չափել մի գործող անձն այն համարմունքով, որ նա յաջողել է վաստակել այս կամ այն մեր Հայ հասարակութեան մէջ. մանաւանդ այդ կողմից՝ շատ սակաւ նշանակութիւն կարելի է տալ Թիֆլիզու կրթեալ Հայ հասարակութեան մեծ մասի կարծեացը մի գործողի վերայ, միտ դարձնելով այդ հասարակութեան մեր ընդհանուր գործոց վերայ ունեցած ընչին տեղեկութեանց և գաղափարաց բարեղնեան խառնակութեանը. . . . ,,։

«Եւ յիրաւի, ի՞նչ է այդ Թիֆլիզու կրթեալ Հայ հասարակութիւնը։

«— Նա ներկայացնում է այս բոպէիս ուշիմ դիտողի աչաց մի անկապ, բարոյապէս քայքայված Հայ հասարակութեան մարմին *) . . . . ես կզգուշիմ այս տեղ մի առ մի միտ բերել, թէ ինչպիսի պատճառներ և շարժառիթներ լիակատար բաժանում են իրարուց Թիֆլիզի մնացող Հայերը . . . . . բարեկամները՝ զուք փոքր ինչ դիտեցէք, քննեցէք այդ հասարակութիւնը։ Այն անձինք, որ իմ տետրակաց և բարեկամութեանս վերայ ՍԱՐՍԱՓԵԼԻ ԿԱՐԾԻՆԵՐ են յայտնել ձեզ, մէկ իմացէք, ոչ ապաքէն իրար վերայ ևս առաւել սարսափելի կարծիքներ են յայտնում։ Այն ժամանակ՝ կհամոզուիք, որ Թիֆլիզու մանաւանդ կրթեալ Հայ (գործող) երիտասարդաց խումբը մեր այժմեան հասարակական սխալ դիրքից, այն աստիճանի մտաւոր անբարոյախոհութեան է հասել, որ համարեա իւրաքանչիւրը՝ միս մի փոքր

(*) Այս և հետևեալ այնպիսի՝ կարծեաց պատասխանատուութիւնը ևս Արարատայ խմբագրութիւնս հեղինակի վերայ կը թողու։ Ս. Խ։

աչքի ընկնող երիտասարդի վերայ պատրաստ է և ընդունակ շատ դիւրութեամբ ամենաստոր բամբասանք և կասկած յայտնելու, մոռանալով, ցոյդայլ արձանագրութիւններ, բարդաբնդէր փաստերի մեջ. . . . . ամեն բան ծախել, — այս և սոցա նման մեղադրանքը և կասկածները իրար վերայ թափուեն հայր Ղեր ասելու դիւրութեամբ. . . . բաւական է, որ մէկը կասկածանաց մի նշոյլ յայտնէ, այնուհետև էլ ոչ ոք հարկաւոր չի համարիլ քննել սեփական խելքով քո ասածը, գրածը, գործածը. . . . : Այսպիսի թշուառ հասարակութեան մէջ, նորա եռանդուն, ճշմարիտ գործասէր անդամները շատ անգամ դեռ ստիպուած պիտի լինին իւրեանց խորթ զգալու, եթէ աշխոյժ ունեցան՝ համարեա մենակ գործելու, եթէ ոչ՝ բոլորովին անտարբեր կենալու կամ հեռանալու. . . :

Ծիծաղելին այն է, որ ամեն կրթեալ, փոքր ի շատէ ազդեցութիւն ունեցող Թիֆլիզու մեր գործող երիտասարդը՝ իւրեան միայն և իւր վերջի օրուայ երթևեկին՝ ազգի բարոյականութեան սիւնը և խարիսխն է համարում, իսկ միւսներին՝ Վասակ, Մեհրուժան, Ցուդայ, չգիտեմ էլ ի՞նչ :

«Այս էլ պէտք է միտ բերել, բարեկամք, թէ վերջի 10—20 տարիքս՝ մեր մէջ ո՞ր գործողի վերայ ամենասև կասկածներ չյարուցին և իրարու կանոնաւոր, բարոյական յառաջադիմութիւնը չը խեղդեցին. . . . Ո՞ւմ չզրպարտեցին և չեն զրպարտում զանազան դաւաճանութեանց հայեացքով՝ սկսած մեր ղլխաւորներից, մինչև ամենահասարակ խոհեմ անձն, որ դժբաղդութիւն էր ունեցել՝ ազգի գործերին ծանօթ լինելու և ազգային գործերի խառնուելու. . . . Նոյն իսկ Թիֆլիզու երդուեալ ազգ. հերոս բամբասողները՝ այսօր հեռու տեղերում չի՞ն բամբասվում ընդհանուրի շահը. . . ծախելում և այլն և այլն. . . .

«Փոքր ինչ մտածեցէք, պարոններ, այս ի՞նչ դրութիւն է։»

«Մի՞թէ այս ամենը մասամբ յառաջ է գալի մեր հայ հասարակութեանց վերին աստիճանի խախուտ դրութիւնից, որով ո՛չ հայի գերդաստանը և ո՛չ հայի ազգայնութիւնը իւր մէջ հաստատ բարոյական հիմքեր և իդէալներ կպարունակէ, կանուցանէ և կտարածէ. . . . Էլ բարեկամութեան հաւատ ու կապ չկայ մեր մէջ. . . »։

«Ես դեռ չեմ մեռուցել իմ մէջ հոգոյ դէպ ի հայօրէն կրթուած և ինքնուրոյն բնական խելքով զարգացած հայի՝ բարոյական ուժերը։ Ես կարող եմ մնքառել նորա գաղափարաց դէմ, բայց միայն իբրև գաղափարաց, առանց թոյլ տալու ինձ կասկածել։ Նորա զանազան ներքին անյայտ աղնիւ կամ անաղնիւ շարժառիթների նկատմամբ. . . : Այս պատճառաւ թող իմ խորիմաստ ընկերները ինձ անուանեն «միամիտ», «հաւատացող», «խաբուող». բայց ես այնու ամենայնիւ բարեկամ ընտրելիս և գործելիս դեռ աւելի կհաւատամ իմ հայկական ընդհանուր և անխտիր զգացմունքիս բարոյականութեանը, քան զթէ Թիֆլիզու պէս մի հայ հասարակութեան բամբասանքներին և կեղտոտ կասկածներին. . . . :

«Փոխադարձաբար զգուշացնումեմ իմ մի երկու բարեկամներիս։ լաւ դատեցէք և քննեցէք Թիֆլիզու այժմեան կրթեալ հայ երիտասարդաց և փոքրաթիւ մտածող անձանց ամեն տրամադրութիւնքը և հանգամանքները, որպէս զի խաղալիք չդառնաք այս կամ այն մանր և ողորմելի կուսակցութեան համակրութեանց և հակակրութեանց։ Եթէ ոչ՝ Ձեր արդիւնքը Թիֆլիզի հայ հասարակութեան հիմնական յառաջադիմութեան մէջ կլինի նոյն «զբօյից մի փոքր բան աւելի», ինչ որ ներկայացրին Ձեր մօտակայ ասպարէզն ունեցող վերջի ժամանակներիս՝ ձեր նախորդները. . . . »։

Յետ այսորիկ՝ Պ. Գ-իւմրեցին պատասխանելով իւր Ա. տետրակի երիք քննադատներին, յառաջ կբերէ ընդարձակ կերպիւ՝ վարժապետներ պատրաստելոյ խնդիրը՝ և նորա հոգևոր Դպրանոցաց (սեմինարների) միջոցաւ՝ ինչ կերպ զարթեցնելը և քննուիլը, պատմական տեղեկութիւնք Ներսիսեան Դպրոցի վերջի 10—17 տարիների ներքին կազմակերպութեան և ուսման արդիւնքի վերայ, և

մի յարմարագոյն ծրագիր և մէջ բերելով, վերջապէս՝ հիմնակը դուրս է բերած իւր բոլոր գրուածքն հետևեալ եզրակացութիւնքը՝ զոր Օրագրէն քաղուած կարևոր պարբերութենէ յետոյ՝ կօրինակեմք։

«Ահա այդ ծրագիրն ևս։ Ես դուրս եմ գրում, միայն դորա գլխաւոր հիմունքը»։

«Եղանակն ամենայն դաստատութեան յամենայն ուսումնարանս Հայոց ունի զբաղում թերութիւնս ի դաստիարակութեան։ Զի նա յատկացեալ ոչ ըստ չափու կարևորութեան գիտութեան, ոչ ըստ օգտի և ոչ ըստ չափու ընդունակութեան մանկանց, որոց կրթութիւնք յոյժ հարկաւորք են իբրև զգրաւական ապառնի յուսոյ ծնողաց և Հայրենեաց»։

«Իրաւամբ ասաց մի ոմն ի փիլիսոփայից (Ակրնից) թէ՝ նեղկոյն յղացեալ է ապառնեաւ, վասն որոյ և դաստիարակութիւն մանկանց յոյժ վսեմ է ըստ ամենայն հետևանաց իւրոց»։

«Եղանակ այժմեան դաստատութեան չունի զէական մասունս, տայ զմեծ առաւելութիւն փոքրու արժանաւորութեան և զփոքր արժանաւորութիւն այնմ, որ զառաջինն պարտի ունել զտեղի»։

«. . . . . առանց ինչ պարսաւագիր լինելոյ այլոց, որք արարին, զոր կարացինն. քննողական ընտրութեամբ ասեմ՝ զեմ կարծիս — դաստիարակութիւն և կրթութիւն պարտին զոլ առաջին վսեմ պէտք վասն մարդոյ, վասն կառավարութեան և վասն ազգի»։

«Հիմն կրթութեան մարդոյ պարտին լինել կարևոր և էական գիտութիւնք, որք հարկաւոր են յամենայն վիճակի և յամենայն ժամանակի»։

«. . . . Նախ՝ կրոնն, երկրորդ՝ Բարոյագիտութիւն, երրորդ՝ Բնագիտութիւն։

«Առաջին պատուիրանն, զոր աւանդեաց մեզ Տէրն է — սիրել զԱստուած և ծառայել նմա յամենայն զօրութենէ հոգւոյ. իսկ երկրորդն Աստուծոյ և ամենայն հասարակութեան լինել շահաբեր մարդկութեան ամենայն ձրիւք, զորս ետ Աստուած ի մարդումն և այսու կատարելութեամբ պաշտել զԱստուած, սիրել զընկերն և աշխատել վասն ժամանակաւոր և յաւիտենական երջանկութեան»։

3 «Բնագիտութիւնն, որով իմանամք զկազմ աշխարհի, Բնագիտութիւն, որ ըստ գեղեցիկ ասից Առաքելոյն Պօղոսի յետ Աստուածաշնչի երկրորդ մեկիցիրք, յորում ակներև տեսանին մեծութիւն՝ ամենակարողութիւն և նախախնամութիւն Աստուծոյ արարածովքս իմացեալ տեսանին»։

«Ընդ բնագիտութեան հարկ է անշուշտ ուսանել և զկազմութիւն մարդոյ, այն է իմանալ զայն ամենայն, զորմէ կախի առողջութիւն մարդոյ, որ ամուր և ամրիծ պահպանելով զմարմին, պահպանէ և զհոգին առողջ և զուարթ, որպէս ասաց ոմն յիմաստասիրաց — Առողջ հոգի յառողջ մարմին»։

«Ուրեմն հիմն և առարկայ կրթութեան են երեքին սոքա — Աստուած, Մարդ և Բնութիւն. ճանաչումն Աստուծոյ է հիմն ճանաչման մարդոյ։ իսկ ճանաչումն մարդոյ է հիմն ճանաչման բնոյ, ընդ։ Ուստի և մատակարարութիւնք այսոցիկ առարկայից պարտին լինել հիմն ուսման ի ներքինումն հոգեւոր Դպրոցի Հայոց Տիգրանայ յետոյ եղեալս։

Նախ՝

Ա. Սրբազան պատմութիւն։

Բ. Քրիստոնէականութիւն, որ պատմէ զշնորհութիւնն, որք են հիմն հաւատոյ։

Գ. Բարոյականութիւն, այն է պարտաւորութիւն մարդկան առ Աստուած, առ մարդ և առ այլս։

Յայնմ տեղւոջ, ուր եղերի Սրբազան Պատմութիւն, այս ինքն՝ ցՀամբարձումն Քրիստոսի և ցիջումն Հոգւոյն Սրբոյ, սկսանի

Դ. Պատմութիւն եկեղեցւոյ։

Ե. Պատմութիւն եկեղեցական կարգաց տօնից և ծիսից։

Զ. Քահանայական — Ապոստոլական, այն է՝ պարտաւորութիւն քահանայի, որպէս տարբերանի եպիսկոպոսի և արքեպիսկոպ քարոզութեան։

Երրորդ՝

Մարդ առ ի ճանաչել զինքն իբրև զանդամ ազգի (և շառաւիղ մարդկութեան) պարտի իմանալ

Է. Զպատմութիւն համարիւն ազգի իւրոյ։

Ը. Զօտարազգի պատմութիւն. իսկ ընդ պատմութեան շաղկապեալ են նաև կարևոր դիտութիւնք լեզուաց։

Թ. Մայրենի լեզու (իբրև հիմն ---Ճանապարհ)։

Ժ. Վասն պատմութեան Ռուսաց, լեզու Ռուսերէն։

ԺԱ. Վասն պատմութեան Եւրոպացւոց և օտարազգեաց՝ լեզու Գազղիերէն։

ԵՐԵՔԵՔ՝

ԺԲ. Դասատուութիւն Մարդաբանութեան (Անտրապոլոգիայ) թէ զիաւրդ զարգանան և կատարելագործին զօրութիւնք հոգւոյ (ընդ որ և՝)

ԺԳ. Հիմունք (տարերք) բնախօսութեան (ֆիզիօլոգիայի). ընդ առարկել զառողջ կազմութենէ մարդոյ, պարտի խօսիլ դասատուն և զպահպանութենէ և զվնասուց առողջութեան (գիգիենա). զծաղկապատուաստութենէ երեխայից՝ ի պահպանութիւն առողջութեան իւրոյ և առհասարակ ժողովրդականաց։

ԺԴ. Բնապատմութիւն աշխարհի, ընդ սմին Աշխարհագրութիւն։

ԺԵ. Բնագիտութիւն (ֆիզիքայ) ընդ որ և ծանօթութիւն հարստութեան և շահաւետութեան թէ, ի բուսականաց մասին և թէ ի լեռնային հանքագործութեանց։

ՉՈՐԵՔԵՔ՝

ԺԶ. Թուաբանութիւն (Մատեմատիքայ), որ թեթևացուցանէ զհաշուական համարս և զարգացուցանէ զմտաւոր զօրութիւնս ուսանողաց. երկրաչափութիւն և մասամբ Ալժէբրայի ծանօթութիւն։

Ի վերջոյ ծրագիրը խօսում է նախակրթական եկեղեցական վարժարանաց մասին, որ տեղից պիտի աշակերտք պատրաստուին Ներսիսեան Հոգևոր Դպրոցը մտնելու։

Այս բոլոր բերածս ծրագրի մէջ ես շատ թեթև փոփոխութիւններ միայն արի, որ ծանօթութիւններով չծանրաբեռնեմ զրուածս։ Եւ այժմ ահա ասում եմ այս ծրագիրն էլ որ իմ Ա. տետրակիս երկու ծրագրաց հետ՝ Ներսիսեան Դպրոցի վարչութիւնը այժմ ի նկատի առնու, կարող է կազմել մի էֆեմերիս ծրագիր այդ բոլորից։

Ա. Ներսիսեան Դպրոցը պէտք է լինի լիակատար Թեմական Հոգևոր Դպրոց (Հոգևոր սեմինարիայ), այս բառի բուն նշանակութեամբ*). Այն դիտմամբ այժմեան հինգ դասատան վերայ կաւելանան երկու բարձր դասատուն ևս։

Բ. Ներսիսեան դպրոցը իւր երեք վերին դասատանց մէջ մտցնելով մանկավարժական դասընթացք, և աւանդելով ի շարս այլ հանրակրթական առարկայից՝ քահանայութեան և մանկավարժութեան նպաստող բոլոր առարկայքը, պէտք է պատրաստէ ---ՆԵՐ եկեղեցականներ և բոլոր ի շարէ ՅԵՐԵՎԱՆ վարժապետներ։

Գ. Ահա այս երկու բանը պահանջումէր իւր դպրոցից երջանկայիշատակ Ներսէս Կաթ. (մանաւանդ իւր կենաց վերջին տարիները). Նոյնը պահանջել է և դրոշմել իւր հաստատած կանոնադրութեան մէջ երջանկայիշատակ Մատթէոս Կաթողիկոսը. Նոյնը իրագործելու հրաւէր է կարդացել շատ անգամ մեր արդի ուսումնարանասէր Վեհափառը. Նոյնը պահանջել են 61 թուականին գլխաւոր ծրագիր կազմող քանի մի առաջաւոր ազգայինք Թիֆլիզում։

Դ. Այս նպատակը սոյն իսկ տարուանից ՀԵՐԷ. ԼԷ և ՊԷՐՆԷ հաստատապէս իրագործել։ Դորա համար հարկաւոր է։

1) Դպրոցի սոյն տարեսկզբից ամեն տեսակ համոզմամբ եւ ջանքերով ընտրել մի մանկավարժ տեսուչ Ներսիսեան դպրոցի համար։

2) Ընդունել վարչութեան անդամոց բազմաց համոզմամբ իմ առաջին եւ երրորդ տետրակաց մէջ յառաջ բերած երեք զանազան անձանց

(*) Ասա Պ. Յոդուածագրի մի նախապաշարեալ (զոր ակամայ կոտիպուիմք ցաւ ի սիրտ ասելոյ,) գաղափարը կերևի, զոր պարզապէս հասկացնելոյ համար արգելաւոր ինչ ինչ հանգամանքներ չներեն մեզ աւելի խօսել։ Սակայն այսքանը կյաւելուցք, զի երբ դպրոցի դրամական միջոցն կներէ, ուստեղ աւուրական փոփոխութեանց, հեշտ է դասատուները յաւելուլ։ Ս. Խ.

ծրագրաց ոգին, առարկայից դասաւանդութեան յատին ու եղանակը կամ ամբողջ ուղղութիւնը :

3) Այս ծրագրերից մանկավարժ տեսչի ջանքը կազմել մի լիակատար ուսումնակրթական ծրագիր եւ գործ դնել նոյնը երկար ժամանակ անփոփոխ եւ անխախան:

4) Այդ ծրագիրը այն կերպի շրջանայեցութեամբ պիտի կազմուի, որ մինչի բարձր դասատները աշակերտը, եթէ ցանկանան, կարողանան փոխուել ուրիշ դպրոցներ այն տեղից. իսկ մեր դաւառաց Հոգեւոր դպրոցներից կարողանան մանել այս կամ այն դասատանը Ներսիսեան դպրոցի, այս պատճառով այդ ծրագիրը հրապարակաւ քննելուց յետոյ, դրա մասերը պիտի դառնան (ըստ կարգադրութեան Հոգեւոր իշխանութեան) եւ ծրագիր մեր դաւառական հոգեւոր դպրոցաց համար, որոնք բոլորը ներդաշնակ կազմուած լինին իրար հետ:

Ե. Վերը բերած հիմնական նպատակի իրագործումը, և Ներսիսեան Դպրոցը բարձրացնելը՝ կարեւոր է այժմ մանաւանդ, ըստ որում նորա այս 10 – 17 տարիների ուսումնակրթական կազմակերպութիւնը և բոլոր բարոյական արդիւնքը՝ հնձաւոր ֆանուելեան դաշ առնոզի աչացը կներկայանայ. . . . ։

Զ. Երկրորդ ընծայարերութեանս, էմ ֆրոյդով կուզէի ցոյց տալ, թէ այդ նպատակը շուտով իրագործելը ստիպողական է, ժամանակ չկայ երկար սպասելու մեր ներկայ հանգամանաց մէջ, երբ պէտք է մէկ կողմ դնել այդ սուրբ նպատակի համար ամեն կիրք, կռիւ և շփոթ, եթէ ոչ՝ մեր ուսումնարանները ինքն իրենց կհասնեն յետին խեղճութեան, առանց որևիցէ բռնաբարութեան։

Է. Ներսիսեան Դպրոցի. . . . վարչութիւնը և այժմեան Հոգաբարձութիւնը շատ լաւ և ոչ պակաս մեզանից կարող են հասկանալ վերը բերածս նպատակաց սերտ կապակցութեան և իրագործման նշանակութիւնը։ Ի՞նչ է հոգաբարձութեան իրաւասութիւնը և ուսումնարանի մէջ գործելու չափը։

Ը. Առանձին հայկական վարժապետանոցներ հիմնելու և կամ առանձին վարժապետական բաժանումներ Ներսիսեան Դպրոցին կպցնելու ես շատ անյարմարութիւնք և դժուարութիւնք կը տեսնեմ։

Թ. Ես համաձայն չեմ Արնակեցի բարեկամիս ակնարկութեանց, որով թուի թէ՝ կամի ասել, իբրև թէ՝ Էջմիածնից շատ սակաւ յոյս պիտի ունենանք. ընդհակառակը՝ մենք ամեն կերպ պէտք է նպաստենք Էջմիածնայ յառաջադիմութեան և ոչ անդամալուծենք այն տեղ տեսնուած ջանքերը. . . . և եթէ Էջմիածնից չսպասենք, ուր պէտք է փընտռել մեր կեսրոնը, և յառաջադիմութիւնը, ևս գոյութիւնը. . . . ։

Ժ. Մեր Հոգեւոր Իշխանութիւնը և մեր հեռատես հոգաբարձութիւնք պէտք է՝ մեր Դպրոցների յառաջադէմ և փոփոխուած աշակերտներից աւարտողները մասամբ պատրաստեն և աբեմդեան Եւրոպայի և Ռուսաստանի վարժապետական ճեմարաններում։

ԺԱ. Բրոշիւրների նշանակութիւնը, իբրև կարապետներ ապագայ մեծագիր ամենազրաց։ ։

Պ. Գրիմբերգին իւր գրուածքի վերջաբանի մէջ կյաւելու Արնակեցւոյ մի կարծիքի դէմ այսպէս։

«Ես համաձայն չեմ Արնակեցու այն կարծիքին, թէ՝ Էջմիածնում Վեհարանի ամեն ջանքը առանց նշանաւոր օգուտի կմնայ և հիմնած ճեմարանը — ակադեմիան — ծխական դպրոցէն աւելի չէ բարձրանալու և այլն։ Ես իմ՝ առաջի տետրակի մէջ մի ակնարկութիւն արի այդ հարցի մասին, բայց ակնարկութեան գլխաւոր դիտումն էր հասկացնել թէ՝ Էջմիածինը իւր ճեմարանի համար առանձին աստուածաբանական գիտութեանց տեղեակ՝ ֆրոֆեսորներ պիտի պատրաստէ Եւրոպայում՝ որ արդարև ճեմարանը այն լինի՝ ինչ որ ազգը սպասում։ Ի՞նչ որ կվերաբերի կլիմային և վանքի. . . . ուղղութեանը, ես այսքան կասեմ առ այժմ, — ծնողք իւրեանց զաւակունքը Էջմիածին ուղարկելով՝ նոցա զոհ տուած չեն լինել՝ ամառուան կլիմային. որովհետև Վեհարանը ժառանգաւոր աշակերտաց համար մի պատուա-

կան տեղում՝ Արագածի արևելեան ստորոտում՝ . . . ամբանոց ևս պատրաստում է *)։

Այս կերպ Պ. Որնակեցի, ամենքս պիտի աշխատենք Վեհափառի հետ՝ մեր Մայր Աթոռոյ անյարմարութիւնքը սակաւ առ սակաւ անհետացնել՝ և ոչ թողնել ևս առաւել ծանրանալու և ազգի միակ կեդրոնը և փրկութեան վայրը արհամարհելու։

Յետադիմութիւն էլ ի՞նչով կարող է վերանալ, եթէ ոչ՝ այնպիսի հաստատութիւններով էջմիածնում, որոնք պահանջեն փոքր իշատէ զարգացած անձանց ներկայութիւն ևն։

Ուրեմն ցանկանք յաջողութիւն այն բոլոր բարեկարգութեանց Էջմիածնում, որ այժմ յոյսեր է ծանուցանում՝ ամեն տեսնողի և կիսացողի մէջ։ Թև թիկունք լինինք մեր արդի Վեհափառի ջանքերին՝ և ոչ նոցա ջլատենք. . . . ։,,

Ի ՂՈՒՇՋԻԲԻԼԱԿ ԳԻՒՂ.

Այս տարի՝ անցեալ Յուլիս ամսեան՝ քանի մի գործոյ առթիւ հարկ եղև ինձ գնալ Ղուշչիբիլակ անուանեալ գիւղն, որ Վայոց ձոր (Դարալակեազ) գաւառի վերջին և լեռնաբնակ գիւղն է համարվում՝, որոյ մերձակայ բարձրաբերձ և շըղթայացած լեռները իւրեանց վրայի թաւ անտառներով զարդարուած և հովիտների դաշտավայր և սիզաւէտ կանաչութեամբ, զոգցես գեղեցիկ և ախորժ տեսարան մի և զբօսարան կներկայացնեն մարդոյ առաջև, նա մանաւանդ երբ այն լեռներից յորդառատ և քաղցրահամ՝ աղբերակները հետ զհետէ իջանելով և ի մի վայր գումարվելով կբաղկացնեն Արփայ անուանեալ գետն, որը իւր սրընթաց քայլերով հասանելով նոյն գիւղի դիմացն, այնուհետև անանցանելի է լինում՝ մի կողմէ միւսը՝ մանաւանդ գարնան ժամանակ երբ աւելի և մեծ քանակութեամբ ջուրը բարձրացած է իւր շրջանից, և այսու իսկ պատճառաւ թէ կողմանց բնակիչք և օտարակողման վրանարնակք և թէ տեղւոյն հանքային ջերը գնացող երթևեկք մեծ նեղութեամբ կկատարէին իւրեանց անցուդարձն։ Ուստի այս նեղութիւնները և դժուարութիւնները տեսնելով յիշեալ գիւղացի բարեպաշտումն Մարտիրոս անուն և կամելով դիւրութիւն տալ նոցա երթևեկութեանց՝ իւր սեպհականութենէն յուրմն հարիւր մանէթ ծախս դնելով այն գետի վրայ մի հոյակապ և քարաշէն կամուրջ կառուցած է, որոյ Աստուածահաճոյ բարեպաշտութիւնը արդարև արժանի է գովութեան, որ գիւղական շրջանի մէջ գտնուող հայազգէ այս յետին և պաղած ժամանակում՝ իւր ազգային մեծագործութեան և բարեպաշտութեան նշանը կտեսնուի, և սորա համար՝ ինչպէս կպատմեն՝ մտադրութիւն ունի նա և նոր քարաշէն եկեղեցի կառուցանել գիւղի մէջ, ըստ որում այժմեանն քայքայուած լինելով՝ անվայել է նորա մէջ Աստուածպաշտութիւն կատարել։ Ուրեմն բարեմաղթենք առ Աստուած, զի այսպիսի բարեպաշտ և հասարակութեան օգուտ զգացող անձինք պարգևէ մեր Ազգին, որ միշտ իւրեանց ազգօգուտ և բարեպաշտութեան գործերով փայլին մեր մէջ։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Տ. ԵՍԱՅԵԱՆՑ.

1874 ամի յունիսի 20։

ՎԱՍԵՐ՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՅՈՆԱՆԵԱՆՑ ԵՒ ԻՒՐ ՆՈՒԻՐՆԵՐ՝

Ի 12-ն ամսոյս՝ Մայր Աթոռս Էջմիածին ուրախութեամբ հիւրասիրեց զվսեմափայլ Յովհաննէս Ս. Յոնանեանց՝ զայրն բազմաձանօթ և բարեհամբաւ, որ ընկերակցութեամբ իւր Մեծ. եղբօր Աղեքսանդրի Յոնանեանց, որդւոյն Ստեփանի և Ալէքսան փեսայն և այլոց երկուց անձանց՝ եկած էր յուխտ և յերկրպագութիւն Ս. Էջմիածնի և նուիրական Սրբութեանց որ ի սմա՝ և շրջակայ վանօրէից։ Սոյաւ կատարեց

(*) Ես լսեցի թէ մի հայ այժմ աշխատումէ Էվկալիպտի Դեղաբոյսի սերմեր բերել տալ Էջմիածին, որ Վեհափառի հրամանաւ ուշադրութիւն դարձուի այդ ծառի աճման յարմարութեանը Էջմիածնում. եթէ որ և իցէ կերպով յաջողին փորձերը, այն ժամանակ փոքր առ փոքր անտառ անկուի Էջմիածնայ շուրջը, որով գուցէ մեր Մայր Աթոռոյ պատուական կլիմայից վերանայ տենդը, ինչպէս վերացել է միւս մի քանի տենդոյին տեղերից (Իտալիայի մի երկու տեղում, և այլն)։